

БОРЩЕВИЧ В.Т.

МАНДРІВНИЙ ПРОПОВІДНИК ЛЕОНТІЙ ГРИЦАН І ЙОГО ПОСЛІДОВНИКИ

Досліджуються діяльність та світоглядні позиції засновника однієї із православних течій Волині Леонтія Грицана та його послідовників. До наукового обігу вводяться раніше невідомі архівні документи і матеріали.

Протягом минулого століття Православна церква на Волині відіграла домінуючу роль у релігійному житті місцевого населення. Цьому сприяли переконання українців у правильності вибору духовних орієнтирів, котрі підкріплювались колективною думкою про православ'я як про прадідівську віру, розгалужена парафіяльна мережа, значна кількість монастирів, інших святинь.

Одним із явищ, гідних уваги, у православному житті краю стала діяльність мандрівного проповідника Леонтія Грицана та його послідовників. Вона і дотепер не має однозначної оцінки і навіть змусила керівництво Української православної церкви Московського патріархату скликати спеціальне засідання Синодальної богословської комісії у травні 2001 р.¹

Крім радянських дослідників, течія леонтіївців цікавила і західних науковців. Так, у 1961 р. у Лондоні з'явилася праця Вальтера Коларза (Walter Kolarz) *“Релігія в Радянському Союзі”* (Religion in the Soviet Union), яка завдяки детальному висвітленню проблеми була перевидана у 1963 р. німецькою мовою. У розділі, присвяченому російським сектам, автор подає інформацію про Леонтія Грицана та сподвижників, озаглавивши її *“Істинна Православна церква”* (ІПЦ)². Відомості про леонтіївців у Коларза мають констатаційний характер. Автор не міг досягти більшого оскільки не мав доступу до джерел і використав публікації в офіційних радянських виданнях *“Советская культура”*, *“Труд”*, *“Правда Востока”* та *“Наука и религия”*³. Однією із головних думок Коларза є ототожнення леонтіївців з Істинною православною церквою. Таке хибне трактування запозичене західним дослідником у радянських науковців-атеїстів. Також у праці Коларза не знаходимо жодних біографічних відомостей про мандрівного проповідника, його найближчих сподвижників.

У новітню добу послідовників Леонтія Грицана відносили до кеносистичних сект, що виникли в Україні у першій половині ХХ ст. Такими академік А. Колодний вважав інокентіївців (Одещина), мальованців (Київщина), митрофанівців (Кіровоградщина), мурашківців (Полісся)⁴. Отже, на основі архівних матеріалів спробуємо прояснити обставини й особливості життя і діяльності Леонтія Грицана та сподвижників, котрі отримали від радянської влади популярну назву *“леонтіївці”*.

Засновник течії Леонтій Герасимович Грицан народився у 1897 р. у селі Нова Мощаниця (нині - Здолбунівського району Рівненської області) у селянській сім'ї. Батьки - Герасим та Марія - були малоземельними господарями, мали лише три гектари рілля.

Вирішальний вплив на формування духовного світу Леонтія Грицана справили батьківське виховання та паломництва у Почаївську лавру. З дитинства Леонтія привчили шанувати Святу Церкву, привили пануюче серед волинського селянства - побутове розуміння Божої сутності. Це мало визначальний вплив на становлення

Борщевич Володимир Трохимович - кандидат історичних наук, докторант Волинського національного університету імені Лесі Українки

духовного світу самого Леонтія Грицана, позначилося на змісті його пізніших проповідей, звернень до вірних. Єдиний донині біограф Леонтія Грицана В.Покровський стверджує, що початок його самостійної діяльності припав на 1933 р., коли після чергового паломництва він заявив брату Дмитру про рішення залишити домівку і йти мандрівним проповідником⁶. До 1939 р., коли Західну Україну включено до складу Радянського Союзу, Леонтій Грицан вже став серед волинського селянства авторитетним проповідником. Як правило, його проповіді лунали на міських площах, папертях храмів, у місцях зосередження людей. Леонтія Грицана знали і бачили у більшості повітових містечок Волинського воєводства. Траплялося, що мандрівного проповідника доля заводила і в міста Польщі, наприклад Познань. Декілька разів Леонтія Грицана заарештовували, а згодом відпускали на поруки брата. Особливий вплив на віруючих Волині мали емоційні проповіді Грицана на Йордан, коли після занурення священником хреста він пірнав у крижану воду й згодом годину-дві босоніж на снігу промовляв до вірних⁷.

Під час німецько-радянської війни Леонтій Грицан не припиняв діяльності і своєрідним центром її став Липківський монастир Гошанського району Рівненської області.

Вважаючи Леонтія за людину особливих дарувань, люди, передовсім жінки, просили розповісти про долю рідних, яких захопила круговерть війни. Також Грицан висловлював пророчі заяви стосовно можливих трагічних подій. Вони знаходили ґрунт для впливу, оскільки частими були тоді каральні експедиції німецьких військ з участю польських та азійських поліцейських формувань. Підтвердження цьому знаходимо і в документах радянської доби. У довідці *“Про релігійну течію, так звану ІПЦ - Істинно православну церкву, або Леонтіївці”*, підготовленій уповноваженим Ради у справах РПЦ у Рівненській області П.Дубовиком 24 лютого 1958 р. на ім'я секретаря Рівненського обкому КПУ І.Солейко, згадується випадок, коли Леонтій Грицан пройшов через село Глинки Рівненського району із червоними квітами й невдовзі там нацисти спалили в одному із будинків більше тридцяти осіб⁸.

Проповідництво під час війни ще більше зміцнило авторитет Леонтія Грицана. З поверненням радянського режиму на діячів на зразок Леонтія Грицана чекали переслідування. У 1945 р. проповідника заарештовано й засуджено Рівненським військовим трибуналом за *“антирадянську діяльність”* на п'ять років⁹. Не маємо достовірних відомостей про обставини перебування Леонтія Грицана у Казахстані. В.Покровський стверджує, що наставництво він здійснював і на відстані, а саме листами скріплював у вірі своїх послідовників і прихильників, які ходили по селах і збирали гроші й продукти харчування для ув'язненого лідера, подавали записки для молебнів у церквах за полегшення страждань проповідника.

Після п'яти років поневірянь Грицан повертається на Рівненщину й знову пропагує ортодоксальні істини та категорично вимагає від послідовників суворо дотримуватись правил православного життя. Ці заклики містили у собі елементи чернечої аскези. Несанкціоноване владою проповідництво невдовзі знову стає причиною репресій. У 1954 р. Грицана арештовують удруге. На цей раз Рівненський обласний суд за антирадянську діяльність виніс вирок - десять років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Покарання Леонтій Грицан відбував у поселенні Явас Зубополянського району Мордовської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. Друге ув'язнення не було тривалим, оскільки тогочасні суспільно-політичні зміни в Радянському Союзі ознаменували період *“відлиги”*. Однією з її ознак стало звільнення частини засуджених радянською репресивною машиною. У січні 1956 р. мандрівний проповідник достроково вийшов на волю¹⁰.

Півтора роки пробув у таборі Леонтій Грицан. Однак, як виявилось, це стало лише передвістям третього, найтривалішого, терміну неволі. Радянська влада не переставала слідкувати за діяльністю проповідника. Так, уповноважений у справах Російської православної церкви у Рівненській області П.Дубовик наприкінці грудня 1957 р. просив керівника Мізоцької райконтори зв'язку подати відомості про перекази проповіднику¹¹. Окрім цього, у документах радянських служб знаходимо припущення про встановлення Леонтієм Грицаном в ув'язненні зв'язків із лідерами Істинно православної церкви.

У доповідній записці від 6 лютого 1958 р. уповноважений П.Дубовик інформував керівництво про зростання впливу леонтіївців на сільське і частково міське населення області протягом останніх кількох років¹². Серед п'яти головних послідовників Леонтія Грицана уповноважений назвав таких "апостолів":

1. Козачук Кирило Купріянович, 1891 р.н., з села Горбаків Гощанського району, колишній куркуль;
2. Зайка Максим Ісакович, 1901 р.н., с.Гориньград Гощанського району, колишній німецький староста, втік з окупантами на початку 1944 р., але у 1945 р. повернувся додому;
3. Гнисяк Михайло Сергійович, 1927 р.н., із Старокорецького хутора Корецького району, у 1951 р. був засуджений за антирадянську діяльність Рівненським обласним судом на 10 років виправно-трудоих таборів, з ув'язнення повернувся у 1956 р.;
4. Зданевич Юхим з Межирицького району;
5. Сремчук Омелян Федорович, с.Більчаки Соснівського району¹³.

Уповноважений звертав увагу керівництва і на те, що Леонтій Грицан має нелегальні квартири у своїх прихильників. До таких зараховано Пилипчук Катерину Тарасівну, 1910 р.н., с.Новий Двір Рівненського району, і Ковальчук Василису, с.Козлин Олександрійського району. Мандрівний проповідник мав прихильників і в Рівному, Дубно, Корці, Крем'янци, Почаєві, Гощанському, Мізоцькому, Острозькому районах¹⁴.

П.Дубовик подав цікаву інформацію про вплив Леонтія Грицана на місцеве населення. На той час радянська влада намагалась закрити Корецький жіночий монастир. Заходи з ізоляції чернечої громади не мали результату. Серед тих, хто порушив радянську заборону і прийшов у монастир була Марія Блонська, уродженка села Козлин Олександрійського району Рівненської області, сім'я якої належала до течії леонтіївців. Загалом вплив ідей Леонтія Грицана був, на думку голови Олександрійського райвиконкому Величко, значним і носив антирадянський характер. Так, у середині 50-х років у Козлині залишались не охоплені колективізацією 144 господарства із 384. "Особи з числа цієї релігійної течії, - писав у 1955 р. Величко, - ведуть своєрідний спосіб життя... не голосують, не підписуються під зверненням Всесвітньої ради церков про заборону атомної війни, не беруть участь у заходах з поширення держзайму, більше того, вони не з'являються в радянські установи"¹⁵. Релігійна течія, на його думку, була впливовою попри атеїстичну роботу, а Російська православна церква у Козлині жодних заходів не вживала. Подібна ситуація спостерігалась і в Іванівці Межирицького району, де послідовники Леонтія Грицана (майже двадцять дворів) відмовлялися вступати у колгосп.

Протягом 1957 р. П.Дубовик ретельно збирав інформацію про громадську позицію леонтіївців. Так, під час виборів народних суддів 15 грудня 1957 р. не голосувало у Вербському районі (с. Турковичі, Бондарі) 13 осіб, Демидівському (с.Демидівка) - 8, Острозькому (с.Почапки) - 8¹⁶, Рівненському (с.Дядьковичі) - 7, Червоноармійському (с.Копані) - 2 і Тучинському (с.Синне) - 11 осіб. Усі вони відмовились від "волевиявлення" через настанови Леонтія Грицана. Натомість більша

частина леонтіївців, за спостереженнями уповноваженого, прийшла на дільниці. Серед таких і Пилипчук Катерина з Нового Двору - активна діячка леонтіївського руху (організувала у власному домі підпільну церкву)¹⁷.

Стосовно чисельності леонтіївської течії, то під час храмового празника на Чесного Хреста 27 вересня 1957 р. у церкві колишнього Дубенського монастиря П.Дубовик нарахував майже 400 осіб послідовників Леонтія Грицана. Серед них були й особи із Волинської і Житомирської областей, з яких проповідників і мандрівників - не менше сорока. Уповноважений вважав, що у Рівненській області нараховується 150 проповідників та активістів течії. Ця цифра постала у результаті особистих спостережень радянського функціонера, бесід із духовенством і віруючими¹⁸.

Радянські чиновники вважали Корецький монастир одним із осередків леонтіївського руху. Це підтверджувало і православне духовенство. Коли на початку 1958 р. стали помітними негаразди серед черниць Корецького монастиря з приводу призначення ігумені Євлогії, архієпископ Волинський і Рівненський Панкратій (Кашперук) у листі уповноваженому П.Дубовику звертав увагу, що "бунтівна" монахиня А.Щербак і послушниця Ф.Сисонюк, Ф.Бондарень й А.Шумейко підтримують тісний зв'язок із колишньою ігуменею монастиря Магдалиною та з сектою "афериста "Леонтія"¹⁹. "У зв'язку із вищезгаданим, - звертався архієпископ Панкратій до уповноваженого, - покійно прошу Вас зі свого боку допомогти мені у видаленні з Корецького монастиря цих бунтівниць, спекулянтток і сектанток Леонтіївців"²⁰. Чи насправді ці жінки належали до послідовників Грицана - стверджувати не беремось. Можливо, єпархіальний архієрей спеціально експлуатував тему, аби встановити потрібний йому порядок у монастирі. Однак, сам факт згадки про леонтіївських послідовників у стінах обителі свідчив про наявність проблеми для керівництва Російської православної церкви. Тим часом уповноважений і представники місцевих органів влади продовжували відстежувати ситуацію стосовно поширення ідеології і міграції леонтіївців. Подаючи звіт про діяльність Корецького монастиря у 1958 р., П.Дубовик зазначав, що протягом року серед прийнятих у монастир послушниць А.П.Дідковська, В.Г.Буняк, А.М.Марчук, М.Ю.Блонська, Г.Д.Зима та Н.С.Кирильчук раніше були зв'язані з леонтіївцями²¹.

У квітні 1958 р. у рівненській газеті "Червоний прапор" побачила світ стаття Тищенко "Що приховується під назвою "Істинно-православна церква" або сектою "Леонтіївців" про реакційну, антирадянську сутність діяльності Леонтія Грицана та його послідовників²². Наприкінці того ж місяця колегія з кримінальних справ Рівненського обласного суду засудила Леонтія Грицана до 10 років ув'язнення і 5 років позбавлення громадянських прав із забороною після відбуття покарання проживати на території УРСР²³. В інформації московському і київському керівництву з приводу цього П.Дубовик із задоволенням відзначав, що арешт Л.Грицана заспокоїливо подіяв на його прихильників, які вже беруть участь у виборах, приєднуються до колгоспної праці²⁴. Тоді ж радянська феміда засудила одного із сподвижників Грицана Михайла Тесюка із с.Старий Корець²⁵.

У таборах Мордовії Леонтій Грицан відбув усі десять років ув'язнення. В.Покровський повідомляє, що там він спілкувався із ув'язненими православними священиками і єпископами й прийняв чернечий постриг з ім'ям Серафим з рук архієпископа Олексія Краснодарського²⁶. В інших джерелах не знаходимо підтвердження цьому. У Висновках Синодальної Богословської комісії УПЦ МП у справі Леонтія Грицана його названо мирянином, хоча дана комісія вивчала життя і діяльність проповідника й не могла оминати факт прийняття ним чернецтва, якщо такий у дійсності мав місце.

На час відсутності Леонтія Грицана керівництво течією перейшло до Кирила Козярчука, а на початку 1959 р. її очолив “*пророк*” Андрій - Микита Радчук²⁷. Радянські спецслужби невдовзі ввіймали Радчука, коли той переховувався в одному із жіночих монастирів. У листопаді того ж року на шпальтах “*Червоного прапора*” з’явився покаяльний лист М.Радчука. У ньому цікавим, з огляду на вивчення структури леонтіївського руху, є перелік апостолів-леонтіївців, до яких звертався їх экс-колега із закликом відмовитись від антинародної діяльності. Отже, на момент цієї пропагандистської акції в пресі ще діяли як послідовники Леонтія Грицана Петро Жуковський, Павло і Михайло Гнесюки, Адам Павлик, Омелян Яремчук та Яків Шекель.

Незважаючи на вжиті заходи, говорити про остаточну ліквідацію леонтіївської течії радянській владі не доводилось. Наприкінці 1959 р. П.Дубовик констатував, що у Вовкошиях активізувалась православна громада - будують церкву на кладовищі. Серед чільників частина прихильників Леонтія Грицана. Для врегулювання ситуації уповноважений пропонував провести в селі вечір з атеїстичною лекцією, викрити антисупільну діяльність церковників, організаторів і задіяних у зборі грошей притягнути до кримінальної відповідальності за статтею 122 КК УРСР, церкву тихо вночі розібрати, щоб не викликати обурення, а матеріали вивезти в райцентр²⁸.

Боротьба з леонтіївцями продовжувалась і в наступному році. Саме 9 червня 1960 р. у Рівному проведено Збори молоді (присутніх 2500 осіб), на яких засуджено антинародну сутність релігійних інакодумців. З-поміж інших прийнято рішення про виселення з обласного центру Арсена Куницького, Федора Поповича та його дружини Олександри Скоробагатої за надання квартир нелегалам ІПЦ, які виступали з проповідями антирадянського змісту²⁹. Реакція влади на “*голос громадськості*” не забарилась, і вже в липні А.Куницького звільнено з роботи свічника у Рівненському соборі³⁰.

Переслідування послідовників Грицана велись і засобами радянського “*правосуддя*”. На початку серпня 1961 р. Народний суд Шевченківського району м.Київ розглянув справу стосовно позбавлення батьківських прав А.Павлика та його дружини за приналежність до ІПЦ. Про рішення суду було повідомлено радянському керівництву за місцем проживання підсудних, тобто голові Гощанського райвиконкому Н.Волошкевичу³¹. Саме районна влада мала подбати про влаштування дітей релігійних дисидентів в інтернат.

Зв’язки з леонтіївськими проповідниками стали також однією із причин непорозумінь і негараздів з представниками радянського режиму для ігумені Корецького монастиря Людмили (Вельсовської). Так, під час розмови з ігуменею 27 червня 1962 р. уповноваженого Ради у справах РПЦ у Рівненській області Б.Плугатаренка, старшого інспектора уповноваженого Ради в УРСР С.Голубаня у присутності секретаря Волинсько-Рівненського єпархіального управління протоієрея М.Струменського саме покровительство леонтіївцям ставилось у провину опальній матушці. В інформації про бесіду радянські чиновники наголошували, що Людмила (Вельсовська) протягом кількох років надавала притулок і працю в монастирі леонтіївцю Й.Пасічнику, якого ігуменя під тиском була змушена звільнити влітку 1961 р. Протягом семи років у Корецькому монастирі жив і працював інший відомий послідовник Грицана Я.Шекель. У 1961 р. його заарештовано і за участь у житті леонтіївської релігійної громади засуджено на п’ять років³². У результаті заступник уповноваженого Ради в УРСР М.Гладаревський та уповноважений Ради у Рівненській області Б.Плугатаренко ухвалили рішення: “*Вважаємо, що настоятелька монастиря Вельсовська Н.М. очевидно ігнорує поради і рекомендації як наші, так і місцевих органів влади. У зв’язку із цим доцільно підтримати пропозицію Волинсько-Рівненського архієпископа Панкратія, про звільнення її (Вельсовської) за штат і переселення її в будь-який інший діючий монастир*”³³.

Тим часом радянська каральна система завдала ще одного удару послідовникам Л.Грицана. У 1962 р. у Москві був заарештований його соратник - мандрівний проповідник К.Козачук з Горбакова Гощанського району Рівненської області. На той час йому було понад сімдесят літ. Десять років тюремного ув'язнення виявились непомірним терміном для старця і в 1964 р. він помер. Через два роки його тіло перепоховали у рідному селі. В.Покровський стверджує, що останки К.Козачука виявились нетлінними³⁴. Не зменшувалась увага режиму до Корецького монастиря. У черговий раз однією із провин черниціям ставилося надання притулку леонтіївцям³⁵. Одним із аргументів у справі ліквідації у тому ж році Волинської духовної семінарії у Луцьку стало звинувачення у приналежності її слухачів до леонтіївського напрямку. Вони вважались небезпечними для влади поряд із "націоналістично налаштованим елементом"³⁶. З огляду на "антирадянську" сутність леонтіївської течії її активісти та діячі перебували під пильним контролем режиму.

Уповноважений Ради у справах релігійних культів у Рівненській області регулярно звітував про наявність у краї послідовників Леонтія Грицана, які іменувалися у документах як Істинно-православна церква. Так, станом на 1 березня 1965 р. у Березнівському районі зафіксовано 3 леонтіївців, Гощанському - 14 і Рівненському - 5. Усього в області, за даними уповноваженого, було 22 особи послідовників Леонтія Грицана³⁷. Правильність даних можемо поставити під сумнів, оскільки частина віруючих не бажала відверто визнавати свою приналежність до церкви, побоюючись репресій. Проте, незважаючи на переслідування, леонтіївці продовжували існувати на релігійній карті Рівненської області. У той же час радянська влада продовжувала вважати Корецький монастир одним із центрів леонтіївського напрямку. Про це знаходимо підтвердження у службовому листуванні уповноваженого Ради у справах релігій у Рівненській області. У 1966 р., характеризуючи ігумену Людмилу (Вельсовську) у зв'язку із погіршенням її стану здоров'я і можливою потребою призначення нової настоятельки, уповноважений П.Калініченко пригадав усі "прогріхи" ігумені, серед яких й активна підтримка леонтіївських діячів. Крім відомих моментів, він навів як приклад нещодавнє направлення, за порадою Вельсовської, другим монастирським священиком диякона В.Данилюка, "уродженця Гощанського району Рівненської області, вихідця із сім'ї активних діячів ІПЦ з антирадянською "душонкою"³⁸.

У 1968 р. закінчився термін ув'язнення самого Леонтія Грицана. Він повернувся додому до брата Дмитра у с.Нова Мощаниця. Учні й послідовники навідувались до проповідника, який вже перестав бути мандрівним. Не практикував він більше і занурень у крижану воду на Богоявлення. Через п'ять років після звільнення з в'язниці Леонтій Грицан помер. В.Покровський стверджує, що мандрівний проповідник спочив 11 січня (24 за н.с.) 1973 р.³⁹, натомість Здолбунівський благочинний протоієрей Євген Гейхрех писав, що це сталося у лютому⁴⁰. Останній у рапорті на ім'я архієпископа Волинського і Рівненського Даміана (Марчука) назвав причинами великої популярності в народі покійного його демонстрування глибокої віри як-то виказування себе юродивим, занурення на Богоявлення у крижану воду з наступним проповідування босоніж на снігу протягом кількох годин, мандрування від храму до храму, повчання людей про кінець світу, котрий от-от має настати. На думку отця Гейхреха, леонтіївці називали себе істинно-православними християнами через занепад справжньої віри серед населення. Крім цього, благочинний зауважив, що продовжувачами справи Леонтія Грицана на той час були Михайло Гривна у Корецькому та Яків Стецюк у Гощанському районах⁴¹.

Більш поміркованим був рапорт у справі леонтіївців благочинного Корецького району протоієрея Ярослава Антонюка. "Цим доповідаю Вашому

Високопреосвященству, - писав отець Ярослав владиці Даміану, - *що на території Корецького району є так звані "леонтіївці". Кількість їх невелика. Спостерігається, що усі вони акуратно відвідують Богослужіння, сповідаються, причащаються Св. Таїн, старанно дотримуються інших Таїнств та обрядів, люблять відвідувати монастирі і навіть прагнуть вести безшлюбний спосіб життя, напевно, наслідуючи чернецтво... У теперішній час на території Корецького району леонтіївці чисельно не збільшуються і певної системи в їх ученні немає, а окремих осіб, які прагнуть подекуди ще виступати, Церковні Ради присікають*⁷⁴². Така поміркованість в оцінці діяльності леонтіївців благочинним пояснюється його тісними зв'язками із Корецьким монастирем і тим, що леонтіївських рух був у значній мірі корисним для легальних церковнослужителів, оскільки не лише відвертав увагу каральних органів і доводив потрібність толерантної РПЦ, але спонукав віруючих до більш стійкого захисту православ'я.

Також у досить спокійних тонах витриманий з приводу леонтіївців лист архієпископа Даміана (Марчука) митрополиту Київському і Галицькому, Екзарху України Філарету (Денисенку)⁴³. *"Леонтіївщина, - писав владику Даміан, - за змістом є щось подібне загальновідомій секті ІПЦ, різниця між ними полягає лише в тому, що ІПЦ не визнає теперішню церковну ієрархію і не входить з нею в жодне спілкування, а леонтіївці такого методу не дотримуються"*⁷⁴⁴.

Незважаючи на усі заходи влади, течія леонтіївців ще залишалась чисельною. На 1 травня 1973 р. до таких зараховували 60 осіб⁴⁵. Загалом протягом року, як зазначав уповноважений у Рівненській області Г.Личковаха, леонтіївці кількісно не зросли, лише виявлено активність з боку окремих послідовників і духовенства⁴⁶. Після смерті Леонтія Грицана його послідовники, на думку уповноваженого, намагались активізувати діяльність, але арешт мандрівного проповідника Якова Сацюка і притягнення його до кримінальної відповідальності за бродяжництво допомогли зупинити *"протизаконну"* діяльність леонтіївців і знизити їх активність. До того ж у 1973 р. заарештовано послідовника Грицана Оліферука.

До успіхів у боротьбі із леонтіївцями Г.Личковаха зарахував і те, що протягом 1973 р. вдалося виявити кількох священників, які таємно підтримували зв'язок із послідовниками Леонтія. До таких відносили отця Василя Данилюка з Невіркова Корецького району і його брата отця Миколу Данилюка. Перший не лише виглядом, але поведінкою і суворим дотриманням церковних правил демонстрував вірним зразок священничого служіння. Неодноразово вимагав від батьків охреститися, а вже тоді хрестив новонародженого. Маючи мотоцикл, отець Василь Данилюк активно переміщався районом і бував на престольних святах у сусідніх парафіях, де таємно зустрічався з леонтіївцями. Зі священниками братами представники радянської влади неодноразово проводили профілактичні бесіди.

Не послаблювала влада і контроль за Корецьким жіночим монастирем, куди на престольний празник збиралось багато леонтіївців із Рівненської, Хмельницької та Житомирської областей. *"У 1974 р., - підсумовував уповноважений, - планується вивчити форми і методи діяльності ІПЦ з тим, щоб описати причини живучості цієї секти у нашій області"*⁷⁴⁷. Натомість у Волинській області чітко розмежовували Істинно-православну церкву та істинно-православних християн. Місцевий уповноважений Є.Кравчук називав послідовників Леонтія Грицана опозицією до легальної Православної церкви⁴⁸.

Незважаючи на заходи радянської влади, послідовники Леонтія Грицана продовжували діяти. У 1975 р. їх зафіксовано у Здолбунівському⁴⁹, Корецькому⁵⁰ та Сарненському районах⁵¹ Рівненської області. А за здійснення богослужінь у робочий

час у розпал сільськогосподарських робіт чотирьох служителів культу, послідовників Леонтія Грицана, у Корецькому районі адміністративна комісія райвиконкому оштрафувала на 50 рублів кожного⁵².

Однак і такі результати праці вважались недостатніми. Тому на початку 1976 р. уповноважений у Рівненській області Г.Личковаха планував вивчити і оприлюднити у пресі матеріали про послідовників Леонтія Грицана⁵³. Подібна пильність не була зайвою, оскільки під час чергового аналізу релігійної ситуації в області леонтіївців виявилось майже сто осіб⁵⁴, що на 40 чоловік більше ніж у 1973 р.⁵⁵

І знову влада не обійшла увагою Корецький монастир. Так, обмірковуючи головні питання роботи у 1977 р. уповноважений у Рівненській області Є.Сулима включив до переліку головних таких пункт: *“10. Спільно з місцевими органами влади Корецького району вивчити зв’язок послідовників “Леонтіївців” з Корецьким жіночим монастирем і вплив на населення”*⁵⁶. Одночасно і Рівненський облвиконком запланував свої заходи боротьби з незареєстрованими релігійними групами, серед яких і леонтіївці. Передбачалося, що протягом 1976-1977 рр. потрібно *“розібратися з діяльністю незареєстрованих релігійних груп (п’ятидесятників, ієговістів, ППЦ, католиків) і припинити їх діяльність шляхом приєднання до легальних громад, або, у виключному випадку, зареєструвати як релігійні громади”*⁵⁷. Отже, помітна зміна тактики радянського режиму - мова вже йде не про ліквідацію релігійних опозиційних груп, а про їх нейтралізацію шляхом включення до складу вже існуючих легальних. У даному випадку *“потрудитись”* щодо леонтіївців мало місцеве лояльне православне духовенство РПЦ.

Один із знакових документів про леонтіївських рух з’явився з-під пера уповноваженого у Рівненській області у серпні 1977 р. На п’яти сторінках машинопису Є.Сулима інформував керівництво у Москві та Києві про діяльність представників ППЦ (*“леонтіївців”*) на території Рівненської області. Після кількісної, історичної характеристики та окреслення географії леонтіївського руху уповноважений констатував, що після смерті Леонтія Грицана активність його послідовників послабилась⁵⁸. Особливо помітним це стало протягом 60-70-х років. Крім цього, сам уповноважений визнав, що використання терміну ППЦ до леонтіївців було помилковим, оскільки жодного відношення до Істинно-православної церкви вони не мали. Відмінність послідовників Леонтія Грицана від інших православних полягала у жорсткішому дотриманні правил православної церкви. Навіть активні леонтіївці після відбуття покарання у радянських в’язницях, на думку уповноваженого, полишали мандрівний спосіб життя, працювали у колгоспах, не наслідували в одязі і зачісках монахів, регулярно відвідували православні богослужіння, брали участь у виборах⁵⁹. *“Із вищевикладеного, - резюмував уповноважений, - можна зробити такі висновки: На даний час “вчення” і приклад Леонтія Грицана втратили свою силу, так як більшість його послідовників поступово втратили свої ознаки релігійного фанатизму, залишившись звичайними віруючими. Таким чином, віруючі, яких зараховують до послідовників Леонтія або до “ППЦ”, насправді є православними віруючими, оскільки визнають діючу православну церкву, екзарха України, патріарха і рішення Синоду”*⁶⁰.

Однією з останніх відомостей про леонтіївців стала інформація, датована серединою листопада 1977 р., про наявність представників течії у Корецькому, Гоцанському, Здолбунівському, Рівненському, Дубенському і Острозькому районах⁶¹. У кожному з них функціонери радянської влади проводили відповідну роботу з леонтіївцями. Так, на Кореччині районна комісія з дотримання законодавства про культу склала список громадян, прихильних до леонтіївського руху, і провела з ними у присутності старшого інспектора апарату обласного уповноваженого відповідні

бесіди. *“Результати цієї роботи, - зазначав наприкінці 1977 р. голова Корецького райвиконкому В.Вовчак, - дають можливість стверджувати про те, що після смерті Леонтія і більшості його послідовників, дана течія занепала”*⁶². Простежити подальшу долю послідовників Леонтія Грицана і ставлення до них радянського режиму, офіційної РПЦ складно через обмеження доступу до відповідних документів.

З постановням незалежної України питання місця і ролі леонтіївського напрямку втратило громадсько-політичне звучання і перейшло в розряд внутрішньоцерковних. Як наслідок, у травні 2001 р. Синодально-Богословська комісія УПЦ МП розглянула справу діяльності Леонтія Грицана і його послідовників і постановила, що Грицан не може називатися ні *“пророком”*, ні, тим більше, *“Богом”* і шанування його святим без церковного на те визначення є самочинством. Неприпустимим є виставлення фотографії Л.Грицана у вітцях поряд зі святими іконами. У *“Висновках...”* також охарактеризовано деякі нововведення у поведінці леонтіївців і названо їх неправославними, показано як хибні погляди щодо споживання м'яса, відмова від вступу у шлюб, окремі позацерковні зібрання, особливе складання рук при загальному благословенні, проповідування ідеї про те, що *“антихриста не буде, бо він вже був”*⁶³. Окремо комісія рекомендувала заборонити проповідувати, повчати і благословляти послідовникам Леонтія Грицана Якову, Адаму, ченцю Межирицького монастиря Авакуму, труднику Городищенського монастиря Хмельницької області Василю Кравчуку та їхнім так званим *“апостолам”*.

Отже, діяльність Леонтія Грицана та його послідовників на Рівненщині становила окрему сторінку релігійного життя. Представники течії зі своїм ідейним натхненником діяли в межах православної традиції, відновивши форму мандрівного проповідництва. Крім цього, леонтіївці стали опозиційною світській владі і легальній Церкві силою, яка пропагувала чистоту православної віри. Основна частина леонтіївців не виходила за межі ортодоксального віровчення, лише окремі представники вже після смерті Леонтія Грицана стали практикувати несумісні з церковною дисципліною і догматами поведінку та ідеї. Попри репресії і переслідування леонтіївці збереглися як православна течія і нині є об'єктом внутрішньоцерковних турбот Української православної церкви Московського патріархату.

¹Висновки Синодальної Богословської комісії УПЦ МП про ставлення до особи мандрівного проповідника Леонтія, що жив у Рівненській області та його послідовників, 18 травня 2001 р. // Офіційна інтернет-сторінка Почаївської лаври.

²Kolarz Walter: Die Religionen in der Sowjetunion. - Freiburg-Basel-Wien: Herder, 1963. - S.367-368.

³Там само. - S.514.

⁴Історія релігій в Україні. - Т.10: Релігія і церква років незалежності України / За ред. А.Колодного. - Київ-Дрогобич: “Коло”, 2003. - С.16.

⁵Покровский В. Жизнеописание подвижников Западной Украины. - 1991. - С.6.

⁶Там само. - С.6-7.

⁷Рапорт благочинного церквей Здолбуновского района протоиерея Евгения Гейхроха архиепископу Волынскому и Ровенскому Дамиану (Марчуку), №19, 13 апреля 1973 г. Архив автора.

⁸Справка “О религиозном течении, так называемом ИПЦ - Истинно православной церкви или Леонтиевцы”, подготовленная уполномоченным Совета по делам РПЦ по Ровенской области П.Дубовиком секретарю Ровенского обкома КПУ И.Т. Солейко, 24 февраля 1958 р. // Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО). - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.94. - Арк.209.

⁹Там само.

¹⁰Доповідна уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Рівненській області П.Дубовика “Про діяльність на території Рівненської області релігійної течії, так званої Істинно православної церкви або “Леонтіївців”, №122-19, 6 лютого 1958 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.110. - Арк.54.

¹¹Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ у Рівненській області П.Дубовика керівнику Мізоцької райконтори зв'язку, №122-123, 6 грудня 1957 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.101. - Арк.268.

¹²Доповідна уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Рівненській області П.Дубовика

“Про діяльність на території Рівненської області релігійної течії, так званої Істинно православної церкви або “Леонтіївців”, №122-19, 6 лютого 1958 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.110. - Арк.53.

¹³Там само. - Арк.54.

¹⁴Там само. - Арк.55.

¹⁵Справка “О религиозном течении, так называемом ИПЦ - Истинно православной церкви или Леонтьевцы”, подготовленная уполномоченным Совета по делам РПЦ по Ровенской области П.Дубовиком секретарю Ровенского обкома КПУ И.Т.Солейко, 24 февраля 1958 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.94. - Арк.208.

¹⁶Лист секретаря Острозького райвиконкому І.Діброви Рівненському облвиконкому, №28, 14 січня 1958 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.110. - Арк.20.

¹⁷Справка “О религиозном течении, так называемом ИПЦ - Истинно православной церкви или Леонтьевцы”, подготовленная уполномоченным Совета по делам РПЦ по Ровенской области П.Дубовиком секретарю Ровенского обкома КПУ И.Т.Солейко, 24 февраля 1958 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.94. - Арк.208-212.

¹⁸Там само.

¹⁹Письмо архиепископа Волынского и Ровенского Панкратия (Кашперука) уполномоченному Совету по делам РПЦ при КМ СССР по Ровенской области П.Дубовику, №696, 5 марта 1958 г. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.111. - Арк.33.

²⁰Там само.

²¹Справка о Троицком Корецком женском монастыре уполномоченного Совета по делам РПЦ при КМ СССР по Ровенской области П.Дубовика, [1 января 1959 г.] // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.94. - Арк.12.

²²Тищенко. Что скрывается под названием “Истинно-православная церковь” или сектой “Леонтьевцев” // Червоний прапор. - 1958. - 20 квітня.

²³Информация уполномоченного Совета по делам РПЦ при КМ СССР по Ровенской области П.Дубовика Совету по делам РПЦ при КМ СССР, №122-62, 4 мая 1958 г. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.110. - Арк.126.

²⁴Там само.

²⁵Рапорт благочинного церковью Здолбуновского района протоиерея Евгения Гейхрота архиепископу Волынскому и Ровенскому Дамиану (Марчуку), №19, 13 апреля 1973 г. Архив автора.

²⁶Покровский В. Жизнеописание подвижников Западной Украины. - С.16.

²⁷Немає більше пророка Андрія // Червоний прапор. - 1959. - 28 листопада.

²⁸Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ у Волинській області Раді у справах РПЦ, №72, 15 серпня 1963 // Державний архів Волинської області (далі - ДАВО). - Ф.Р-393. - Оп.2. - Спр.100. - Арк.150-152.

²⁹Лист секретаря Корецького райвиконкому Т.Д.Гавриша уповноваженому Раді у справах релігій при РМ СРСР у Рівненській області Г.Личковасі, №615, 22 грудня 1975 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.231. - Арк.29-30.

³⁰Довідка уповноваженого Ради у справах РПЦ при Рівненському облвиконкомі Б.Плугатаренка, 20 липня 1960 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.426. - Арк.130.

³¹Письмо уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Ровенском облисполкоме Демченка председателю Гошанского райисполкома Н.Волошкевичу, [сентябрь 1961 г.] // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.106. - Арк.241.

³²Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ у Рівненській області П.Дубовика голові Острозького райвиконкому Г.Вельку, №122-156, 10 грудня 1959 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.116. - Арк.267.

³³Информация о проведенной беседе с Вельсовской Н.М., [27 июня 1962 г.] // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.573. - Арк.74.

³⁴Покровский В. Жизнеописание подвижников Западной Украины. - С.35.

³⁵План мероприятий по проверке выступлений прессы о Корецком женском монастыре, усиления атеистической пропаганды среди ее насельниц и вывода их из монастыря, утвержденный Ровенским облисполкомом в октябре 1963 г. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.573. - Арк.100.

³⁶Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ у Рівненській області П.Дубовика голові Острозького райвиконкому Г.Вельку, №122-156, 10 грудня 1959 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.11. - Спр.116. - Арк.267.

³⁷Сведения о количестве в каждом районе Ровенской области сектантских общин, групп и количество в них верующих по состоянию на 1 марта 1965 г. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.139. - Арк.58.

³⁸Характеристика на игуменью Корецкого монастыря Ровенской области “Людмилу” Вельсовскую Надежду Михайловну, [1966 г.] // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.142. - Арк.193.

³⁹Покровский В. Жизнеописание подвижников Западной Украины. - С.19.

⁴⁰Рапорт благочинного церковью Здолбуновского района протоиерея Евгения Гейхрота архиепископу Волынскому и Ровенскому Дамиану (Марчуку), №19, 13 апреля 1973 г. Архив автора.

⁴¹Там само.

⁴²Рапорт благочинного церковью Корецкого района протоиерея Ярослава Антонюка архиепископу Волынскому и Ровенскому Дамиану (Марчуку), №74, 17 апреля 1973 г. Архив автора.

⁴³Письмо архиепископа Волынского и Ровенского Дамиана (Марчука) митрополиту Киевскому и Галицкому, Экзарху Украины Филарету (Денисенко), №259, 18 апреля 1973 г. Архив автора.

⁴⁴Там само.

⁴⁵Довідка "Про релігійну ситуацію в області", підготовлена уповноваженим у справах релігій у Рівненській області Г.Личковахою Рівненському обкому партії, [травень] 1973 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.207. - Арк.1.

⁴⁶Отчетно-информационный доклад за 1973 год "О состоянии деятельности религиозных течений и меры по усилению контроля за соблюдением советского законодательства о культах в Ровенской области Украинской ССР" уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Ровенской области Г.Личковахи. Копія, архів автора.

⁴⁷Там само.

⁴⁸Довідка "Про недоліки в роботі комісії сприяння по дотриманню законодавства про релігійні культури" уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у Волинській області Є.Кравчука відділу пропаганди й агітації Волинського обкому КПУ, 1974 р. // ДАВО. - Ф.Р-393. - Оп.2. - Спр.165. - Арк.11.

⁴⁹Довідка про релігійну ситуацію в Здолбунівському районі Рівненської області станом на 1 жовтня 1975 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.231. - Арк.20.

⁵⁰Довідка про релігійну ситуацію в Корецькому районі Рівненської області станом на 1 жовтня 1975 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.231. - Арк.24.

⁵¹Довідка про релігійну ситуацію в Сарненському районі Рівненської області станом на 1 жовтня 1975 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.231. - Арк.40.

⁵²Лист секретаря Корецького райвиконкому Т.Д.Гавриша уповноваженому Ради у справах релігій при РМ СРСР у Рівненській області Г.Личковасі, №615, 22 грудня 1975 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.231. - Арк.29.

⁵³Дополнительные мероприятия по улучшению работы аппарата уполномоченного Совета по делам религий при СМ СССР по Ровенской области Г.Личковахи в разрезе решений XXV съезда КПСС, [март 1976 г.] // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.240. - Арк.29.

⁵⁴Справка "О религиозной ситуации в Ровенской области", подготовленная уполномоченным Советом по делам религий по Ровенской области Г.Личковахой, 1 июля 1976 г. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.239. - Арк.6.

⁵⁵Довідка "Про релігійну ситуацію в області", підготовлена уповноваженим у справах релігій у Рівненській області Г.Личковахою Рівненському обкому партії, [травень] 1973 р. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.207. - Арк.1.

⁵⁶План работы аппарата уполномоченного Совета по делам религий при СМ УССР по Ровенской области на 1977 г. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.260. - Арк.3.

⁵⁷Заходи виконкому Рівненської обласної ради депутатів трудящих з покращення атеїстичного виховання населення, впровадження нової безрелігійної обрядовості та посилення контролю за дотриманням законодавства про релігійні культури [1976 р.] // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.240. - Арк.16.

⁵⁸Справка "О деятельности представителей ИПЦ т.н. "леонтиевцев" на территории Ровенской области", подготовленная уполномоченным Советом по делам религий при Совете Министров УССР Е.К.Сулимой Совету по делам религий при Совете Министров СССР и Совету по делам религий при Совете Министров УССР, №188, 23 сентября 1977 г. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.261. - Арк.5.

⁵⁹Там само. - Арк.6.

⁶⁰Там само. - Арк.8.

⁶¹Справка "О религиозной ситуации в Ровенской области по состоянию на 15 ноября 1977 г.", подготовленная уполномоченным Советом по делам религий по Ровенской области Г.Личковахой. Копія, архів автора.

⁶²Информационный отчет по анализу религиозной ситуации, сети, обрядности и финансово-хозяйственной деятельности религиозных объединений в Корецком районе за 1977 г., подготовленный председателем Корецкого райисполкома В.М.Вовчаком Ровенскому облисполкому, №997, 23 декабря 1977 г. // ДАРО. - Ф.Р-204. - Оп.12. - Спр.267. - Арк.3.

⁶³Висновки Синодальної Богословської комісії УПЦ МП про ставлення до особи мандрівного проповідника Леонтія, що жив у Рівненській області та його послідовників, 18 травня 2001 р. // Офіційна інтернет-сторінка Почаївської лаври.

BORSHCHEVYCH V.T.

Travelling Preacher Leontiy Grytsan and His Followers

There are investigated activity and world outlooks of the founder of one of the orthodox currents in Volyn' Leontiy Grytsan and his followers. Earlier unknown archive documents and materials are entered in scientific use.

Отримано 6.08.2008